
M a k s o Š n u d e r l: *Dnevnik 1941 - 1945. II. V partizanih*. Založba Obzorja, Maribor 1994, 530 strani. (Documenta et studia historiae recentioris; 9b)

Urednik Šnuderlovega dnevnika dr. Zdenko Čepič je za prvim delom (V okupirani Ljubljani, Maribor 1993) v kratkem času pripravil za objavo še drugi in obenem zadnji del obsežnega opusa. V prvem delu smo spremljali Šnuderlovo pot od razpada vojske Kraljevine Jugoslavije, v katerem je bil kot rezervni oficir aktivno soudeležen, ter zatem njegovo prisilno dveipolletno bivanje v Ljubljani, kjer je bil kot štajerski begunec in hkrati član vrhovnega plenuma OF. Drugi del se nanaša na Šnuderlovo partizansko obdobje od kapitulacije Italije septembra 1943 do konca leta 1944 in na njegovo pravniško - politično delo v Beogradu ter deloma v Sloveniji v letu 1945.

V knjigi so v prilogi poleg nekaterih dokumentov objavljene tudi pesmi, posebej pa opozarjamo na neposredno izpovedna zapisa Šnuderlovega razgovora z dvema partizanoma decembra 1943. Delo je urednik opremil z okoli 780 tehtno izbranimi opombami, fotografijami ter kazalom osebnih imen.

Z odhodom na partizansko ozemlje je dr. Makso Šnuderl dobil širši vpogled v politične razmere v osvobodilnem gibanju in značaj dnevnika se je v primerjavi s predhodnim obdobjem precej spremenil. Izraža mnogo večji Šnuderlov interes za politično dogajanje, ki ga v ljubljanskem obdobju iz različnih razlogov Šnuderl ni spremljal tako intenzivno. V ilustracijo naj navedemo, da je za dolomitsko izjavo, ki je v Ljubljani precej zaostрила medskupinske odnose v OF, zvedel šele po prihodu na Rog, čeprav je bil član vrhovnega plenuma OF že od leta 1941.

S prihodom na partizansko ozemlje se je začel neposredneje soočati tako z uspehi osvobodilnega gibanja kot z njegovimi notranjimi antagonizmi, stranpotmi, zločini, partijskim monopolizmom itd. Na večkratne dileme, ali je z vključitvijo v osvobodilno gibanje izbral pravilno pot, pa si je kljub določenim zadržkom vedno odgovarjal pritrdilno in osebno ostajal lojalen do komunistične partije.

Sam ni imel posebnih političnih ambicij in je želel v prvi vrsti delati na lastnem strokovnem, tj. na pravnem področju, kar mu je bilo tudi omogočeno. Na tem področju se je v zgodovino zapisal kot soustvarjalec t.i. revolucionarnega prava. Med drugim je soavtor sklepov in odlokov s kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda in črnomeljskega zasedanja SNOS. Iz leta 1944 pa je predvsem poznano njegovo vodenje Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ter na osnovi zbranega gradiva napisana obsežna brošura "Fašistično domobranski teror nad Slovenci".

Ob tem pa je pozorno opazoval in beležil odnose v osvobodilnem gibanju. Kmalu po prihodu na partizansko ozemlje je spoznal, da sta celotno delo in iniciativa v rokah partije oziroma njenega CK, da vsa pomembnejša mesta zasedajo člani partije, da so partiji ugledni posamezniki iz nepartijskih vrst potrebni predvsem zaradi njihovih imen, v praksi pa se partija do njih vede nezaupljivo in

konspirativno, jih drži v nevednosti in vsiljuje lastna politična stališča. Zato je postal skeptičen, da bi sam lahko odločilneje participiral na urejanju demokratičnejših odnosov v OF. Šnuderl, ki je gornja spoznanja in osebna občutja zapisoval jeseni 1943, je za položaj, v kakršnem se je znašel, našel zgovorno primerjavo - namreč, da se počuti kot medved, ki ga CK vodi po svetu.

Vendar tako doživljana vloga drugorazrednosti v njem ni vzbudila kakšnega posebnega notranjega odpora do partije, kar je mogoče delno razložiti tudi z njegovo liberalno usmerjenostjo. Vse to je sicer spremljal z nejevoljo, a se je z razmerami sprijaznil, ker je menil, da je njegova primarna dolžnost sodelovanje v osvobodilnih prizadevanjih slovenskega naroda. Ker si je za osvoboditev prizadevala tudi partija, mu je bila skupna pot samoumevna.

Ob popolnem zavedanju, da dela partija istočasno za lastne politične cilje, pa Šnuderl sprva dvomi, da bo po končani vojni mogoče zadušiti pojave drugih strank in da bo zunanji svet pristal na boljševiško rešitev tako pomembnega dela Evrope, kot je Slovenija oziroma Jugoslavija. Ko mu je jeseni 1943 Franc Svetek pojasnjeval svoje odklonilno stališče do partije, ker da je tej samo do tega, da bi iz vojne izšla kot edina politična stranka, je Šnuderl v lastnem imenu in v imenu še nekaterih drugih zastopnikov nekomunističnih smeri v OF kategorično zapisal: "Dokler bo boj zoper okupatorja, pojdemo z njimi, pozneje ne."

Po teh prvih neposrednih izkušnjah Šnuderl v glavnem ohranja do KP takšen odnos, kakršnega si je izoblikoval že v ljubljanskem obdobju, za katerega sta značilni umirjenost in distančnost. V svojih sodbah ni tako oster kot npr. Lojze Ude, katerega je osebno globoko cenil, vendar se mu je zdel preodločen in naj bi tudi preveč javno izkazoval nasprotovanje partiji. Sam vodilno vlogo partije sprejema, ker ji priznava pomembne zasluge za organiziranje osvobodilnega boja in mestoma skorajda občuduje prizadevno delo in moč trdnega idejnega prepričanja njenih članov. Po notranjem funkcioniranju pa mu je seveda tuja. Med njenimi člani opaža pretirano vnemo po sestankovanju, strahospoštovanje pred lastno organizacijo in represivnimi organi, pretiravanje v konspiraciji in dajanju političnih ocen, fanatizem itd.; vse skupaj se mu zdi pretirano in ga spominja na "klosterski red".

Po drugi strani pa je jasno razvidno, da Šnuderl pristaja na partijsko vodstveno vlogo ne samo za čas osvobodilnega boja ampak tudi za bodočnost in se osebno opredeli za revolucijo. Ker so se po njegovem prepričanju narodnoosvobodilna hotenja tesno prepletala s hotenji po socialnih spremembah, mu je socialna revolucija, katera bo sledila nacionalni revoluciji, tako rekoč nujnost. O prepletanju in pomenu obeh vidikov v času vojne je novembra 1943 zapisal naslednje osebno spoznanje, ki hkrati nazorno pojasnjuje Šnuderlovo opredeljevanje tako med vojno kot po njej: "Mislim, da bi samo narodnostno načelo, da je treba osvoboditi slovensko ozemlje in ustvariti združeno Slovenijo, ne bilo zadosti za tako borbo (namreč za boj proti okupatorju, op. p.). Tisti, ki pridejo v poštev kot borci, bi se ne žrtvovali samo za Veliko Slovenijo, če bi naj ta nadaljevala prejšnje politično življenje. Kajti rekli bi si, čemu bi se žrtvovali, kaj

bo imelo ljudstvo od take Velike Slovenije? Ker pa si je dalo osvobodilno gibanje močno socialno vsebino, ki jo je izražala Komunistična stranka, je pa postal položaj drug. Za Slovenijo, ki bo imela nov družbeni red in nove pravice delovnega ljudstva, pa se izplača žrtvovati zdravje, življenje in napore. Tako je prav za prav uspela narodna osvobodilna borba proti okupatorju zato, ker je imela socialno vsebino." (str. 76)

Za čas vojne si Šnuderl prvenstveno želi, da bi se OF čimbolj utrdila, zajela čim širši krog ljudi, in da bi se vanjo vključili tudi tisti, ki partiji nasprotujejo, ker bo le na ta način mogoče preprečiti absolutni partijski vpliv. Zato kar ne more skriti zadovoljstva nad izidom volitev v narodnoosvobodilne odbore v Beli krajini spomladi 1944, na katerih je propadel takratni okrožni partijski funkcionar. V takšnem izidu je videl izrekanje ljudi za OF in proti KPS, podporo Osvobodilni fronti in odklanjanje partijskega radikalizma, pa tudi potrditev, da so volitve potekale resnično demokratično in svobodno. Tudi vesti iz poletja 1944 o koalicijskem razmerju med KP Hrvatske in Hrvatsko seljačko stranko so mu glede nadaljnje usode OF vzbujale večji optimizem. Zavedal se je sicer, da so v Sloveniji drugačne razmere kot na Hrvaškem, da se je OF koalicijskim odnosom že morala odreči na račun oblikovanja enotne organizacije, vendar mu hrvaška situacija vzbuja upanje, da se bo tudi v Sloveniji ob komunistični partiji vzpostavilo samostojno politično življenje na demokratičnih osnovah. Če tega ne bo, se boji, da bo šel razvoj v ekstremno smer; po njegovi oceni ljudje namreč ne bodo šli v partijo, zato jih je potrebno zajeti na "demokratičen, napreden in socialno orientirani način".

V poletnih mesecih leta 1944 je komunistom zmotno napovedoval precej neobetavno bodočnost. Prelom prvotnega dogovora, da v času trajanja vojne stranke oziroma skupine, zastopane v OF, opustijo izvajanje lastnega programa, naj bi se po Šnuderlu začel obračati proti partiji sami. Če bi se vsi v OF držali dogovora in se angažirali izključno za boj proti okupatorju, bi se partija izognila marsikateri napaki. Tako pa naj bi se ji njena ekskluzivnost, izsiljena vodstvena vloga in sektaška propaganda za partijo začeli maščevati. S tem naj bi si partija ustvarila toliko nasprotnikov, da ni imela več možnosti za bolj množično pritegovanje ljudi nase. Skratka, partija je po njegovem naredila taktično napako, si sama "skopala grob" in tako nehote sama preprečila, da bi v Sloveniji zavladal komunizem. Šnuderl je videl v tej situaciji enkratno priložnost za ustvaritev demokratične podobe Slovenije, če bi se le našla stranka, ki bo demokratične in krščansko - socialistične elemente znala združiti na levem programu. Za tega je prepričan, da bi nanj pristal ves narod. Njegovo jezo na tiste krščanske socialiste, ki so prehajali v partijske vrste, pa si lahko razlagamo ne samo z njegovim obsojanjem ustvarjanja duhovne zmede, ampak tudi z zavedanjem, da ti pojavi vodijo v slabljenje nekomunističnega levega bloka.

V zvezi z zgoraj omenjenim obžalovanjem, da se OF (predvsem KPS) ni omejila samo na boj proti okupatorju, bi omenili dve Šnuderlovi tezi oziroma oceni. Ugotavlja namreč, da je partija s tem škodovala Osvobodilni fronti in da je račun

plačala Osvobodilna fronta kot celota. Po drugi strani pa postavi trditev, da v primeru neprestopanja okvira osvobodilnega boja reakcija ne bi imela tako lahkega dela s protikomunistično propagando in pribije: "Morda še bele garde ne bi bilo ali vsaj ne v toliki meri".

Razširitev IO OF septembra 1944 (njegov član postane tudi Šnuderl) je zanj prišla povsem nepričakovano in v njem izzvala velika upanja. S tem korakom naj bi KPS dokazala "častno dalekovidnost". Zmotno je ocenil, da je na vidiku novo razdobje v razvoju OF, velika preorientacija, s katero bo OF postala nosilka vsega političnega življenja, v njenem okviru pa bo prostora za razne politične struje, zlasti tudi za opozicijo.

Z odhodom v zvezno komisijo za ugotavljanje okupatorjevih zločinov ob božiču 1944 je ostal Šnuderl odtrgan od političnega dogajanja v Sloveniji. Beograjsko obdobje je doživljal kot vsestransko mučno iz naslednjih razlogov: smrt sina Save, splošno pomanjkanje, birokratsko delo v komisijah za ugotavljanje zločinov in vojne škode, kot član IO OF se čuti zapostavljenega od strani slovenskega političnega vodstva, njegova želja, da odide v diplomatsko službo, ni uslišana.

Po vsem tem sklene, da se vrne v Slovenijo. Ob volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1945 je kandidiral za poslanca v okraju Maribor - levi breg, kjer je bil tudi izvoljen. Ob tem pa kot nečlan partije in kot pripadnik meščanskega sloja, zaradi česar pri partiji ni užival polnega zaupanja, doživlja tudi določene zlorabe. Iz volilnega obdobja je vredno omeniti Šnuderlovo oceno, da bi partija dobila na volitvah le okoli 20 % glasov, če ne bi šla na volitve v okviru Ljudske fronte, za katero vemo, da je zmagala. Ob postavljanju vprašanj, kdaj je vest o poboju domobrancev postala širše znana, pa naj omenimo še dnevniški zapis iz decembra 1945, ko je tudi Šnuderl zvedel za pobjo domnevno okoli 12.000 domobrancev. Ko je o tem Edvard Kocbek terjal pojasnilo od Edvarda Kardelja, mu je ta pritrdil, da je do poboja resnično prišlo, vendar naj bi šlo le za okoli 500 domobrancev.

Zaključek dnevnika izveni v spoznanju, da novi oblasti ni več potreben. Kljub temu pa je Šnuderl odločen, da še naprej sodeluje v izpolnjevanju partijskega programa, tj. v izgradnji socialistične družbe.

Z objavo dnevnika je širši javnosti postal dostopen pomemben zgodovinski dokument, ki v obliki neposredno pisanega avtoportreta izpod roke razmišljajočega izobraženca razkriva, kako in zakaj se je posameznik v protislovnih razmerah druge svetovne vojne in neposredno po njej odločal tako, kot se pač je in vsaj delno prispeva k bolj celovitemu spoznavanju ter lažjemu razumevanju naše preteklosti.

Vida Deželak-Barič